

Журба О. В.,
кандидат педагогічних наук
доцент кафедри методики
викладання навчальних предметів

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ РОБІТ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Перехід до реалізації навчальної програми з історії для 5 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів за новим Державним стандартом вимагає сучасних методичних підходів до навчання історії. Насамперед, це торкається проведення практичних занять, оскільки подібних форм проведення уроків історії шкільною програмою раніш не передбачалось.

У педагогіці *практичне заняття* розглядається як форма навчального заняття, під час якого педагог організовує детальний розгляд учнями окремих теоретичних положень навчального предмета й формує уміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання учнями відповідно сформульованих завдань [1, с. 268]. Практичні заняття - це форма навчального заняття, де на основі раніше отриманих знань і сформованих умінь школярі розв'язують пізнавальні задачі, представляють результати своєї творчої діяльності чи освоюють більш складні пізнавальні вміння вивчення історичного минулого [2, с. 251].

Аналіз публікацій та досліджень останніх років свідчить про те, що проблемою організації пізнавальної діяльності учнів на практичних заняття з історії переймаються провідні українські дослідники і методисти: О.І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов, К. О. Баханов, Ю. Б. Малієнко, В. В. Островський, І. А. Костюк, Ю. С. Комаров та інші.

В 1996 році К. О. Баханов вперше в Україні виклав методику проведення практичних занять у посібнику для вчителя «Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України». На думку автора: «лабораторно-практичні заняття покликані розвивати мислення учнів, формувати пізнавальну потребу, забезпечувати переростання її в інтерес, у пізнавальну активність аж до досягнення пізнавальної самостійності, сприяти розвиткові волі й наполегливості в навчанні; удосконалювати емоційну сферу особистості; виробляти загально навчальні вміння і навички»[3, с. 41]. Проте К. О. Баханов пропонував проведення таких занять з учнями старших класів, тоді як нова навчальна програма з історії (5 - 9 кл.) 2012 року пропонує запроваджувати практичні заняття з п'ятого класу.

У програмі зазначається, що такі заняття в курсі історії мають подвійну мету: є способом вивчення нового матеріалу на основ опрацювання історичних джерел та важливим засобом формування предметних умінь і навичок учнів. Кожне із пропонованих практичних занять присвячується певній темі та передбачає переважно самостійну роботу учнів над окремим питаннями теми з використання різноманітних джерел знань (підручника, де вміщено тематичні історичні джерела – як текстові, так і візуальні, довідкові матеріали, запитання і завдання, Інтернет-ресурси, фонди музеїв, місцеві історичні пам'ятки, оглянуті учнями [4, с. 3].

В. С. Власов вважає, що це вузьке розуміння мети практичних занять. Адже хоч історичні джерела і справді є найефективнішим засобом формування історичної компетентності, не лише вони можуть слугувати матеріалом для практичних занять. З огляду на це варто зробити наголос не на опрацювання учнями історичних джерел, а на самостійній творчо-пошуковій діяльності учнів на такому уроці, спрямований на формування предметних умінь та розвиток критичного мислення. [5, с. 16]. Проте,

загальновідомо, що формування вміння опрацьовувати історичні джерела та власне працювати з ними ми маємо на всіх уроках, а не тільки на практичних, оскільки самостійна творчо-пошукова робота з документом приносить очікувані результати тільки тоді, коли її проводимо систематично. Систематичності у використанні історичних джерел можна досягти, якщо від уроку до уроку поступово розширювати межі самостійності в оволодінні вміннями й навичками творчої навчально-дослідницької роботи.

Якими мають бути історичні джерела для практичних занять з історії, визначає І. А. Костюк:

1. Джерела мають бути різного типу / жанру, як-от: текстові та візуальні.
2. Джерела мають бути як *первинними* – офіційний документ, особисті спогади очевидців чи сучасників подій, уривки з газетних публікацій, так і *вторинними* – погляди дослідників, думки істориків тощо. Ці джерела мають засвідчувати різні думки з приводу події чи явища, що вивчається.
3. Візуальні джерела також мають бути різноманітними (різноманітними): фотографії, плакати, карикатури, художні картини, реклама, історичні картини тощо.
4. Окремим різновидом візуальних джерел, сповнених інформації, мають бути історична карта, картосхема.
5. Текстові джерела мають бути відповідного обсягу – навіть у старших не більше половини, а краще – третини сторінки підручника. Текст історичного джерела, наприклад, літопис, хроніка, офіційний документ тощо, які є малозрозумілими сучасним дітям, має бути адаптованим, з відповідними поясненнями невідомих слів.
6. Візуальні джерела повинні бути достатньо великого розміру та задовільної якості, для того, аби на сторінці підручника їх можна було детально роздивитися й проаналізувати [6, с. 7].

Цілком поділяємо думку Ю.Б.Малієнко, яка до джерел, які можна опрацьовувати на практичних заняттях з історії, відносить мультимедійні носії історичної інформації; веб-сайти, а також позашкільні: музеї, сімейні місцеві архіви, пам'ятники тощо[7, с. 44].

О.І. Пометун пропонує продавати групи джерел у блоці (що містять, наприклад, ілюстрації; тексти літописів; оцінки сучасних істориків тощо), що дає змогу учневі отримати більш системні уявлення про подію чи явище. У старших класах підбір джерел до практичних занять доцільно здійснювати з урахуванням контроверсійної складової їхнього змісту; що ж до 6 – 7 класів, то тут можна залучати до практичних занять певні елементи контроверсійності[8, с. 14]. Тому практичні заняття мають сприяти напрацюванню школярами навичок аналізу різних історичних джерел, розумінню ними важливості таких категорій, як простір, зміна та безперервність. причини і наслідки, значущість подій та процесів, культурна різноманітність, важливість доказів і можливість різних інтерпретацій історичних явищ і подій.

Орієнтирами для формування пізнавальних і дослідницьких завдань учнів, які пропонуються їм на практичних заняттях є державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, що подані в навчальній програмі у вигляді переліку умінь і навичок, яких учні мають набути протягом вивчення тієї чи іншої теми. Кожне із завдань, що використовується під час практичного заняття містить:

- спосіб діяльності (доведіть, визначте, порівняйте тощо);
- формулювання самого завдання (умови чи зміст того, що складає історичну подію, явище, процес);
- джерела інформації (текст, ілюстрації, усні свідчення, інколи це можуть бути власні знання учня) [9, с. 15].

Завдання для учнів передбачають оптимальне поєднання різних форм навчання: індивідуальної, парної, групової і колективної, що зазначено в інструкціях до виконання завдань.

Розглянемо декілька практичного заняття на уроках історії у 6 класі. Порівняємо, які форми роботи на уроці пропонують автори підручників.

Всесвітня історія. Історія України: підручник для 6 класу (автори О. І. Пометун, П. В. Мороз, Ю. Б. Малієнко).	Всесвітня історія. Історія України: підручник для 6 класу (автори О. Г. Бандровський, В. С. Власов.)
<p>Тема. <i>«У чому особливості Спартанської держави, побуту і виховання спартанців».</i></p> <p>Складання плану до тексту про виникнення Спартанської держави.</p> <p>Робота в парах з ілюстраціями підручника, .</p> <p>Аналіз думок давніх і сучасних істориків про суспільний устрій Спарти.</p> <p>Прочитати текст та уривки з документу, дати письмову відповідь на питання «Що таке спартанський спосіб життя?»</p> <p>Робота документом «Плутарх про Лікурга»</p>	<p>Тема. <i>«Побут і виховання спартанців».</i></p> <p>Робота в парах з документом «Плутарх про Лікурга».</p> <p>Робота з ілюстраціями підручника:</p> <p>«Джерела свідчать, що перед битвами спартанці вдягали плащі здебільшого червоного кольору. Поміркуйте, чому?».</p> <p>Опрацювавши документ, дати письмову відповідь на питання «Спартанців виховували не так, як інших греків. По-перше, їх... По-друге... По-третє...»</p>
<p>Тема. <i>«У чому цінність культури Стародавнього Риму».</i></p> <p>Працюючи з текстом, випишіть імена римських поетів і письменників і назви їхніх творів. Визначте, про що писали римські поети.</p> <p>Працюючи з текстом, випишіть у зошит, які відкриття римської архітектури збереглися в сучасному будівництві. Які враження на вас справляють давньоримські архітектурні пам'ятки?</p> <p>Працюючи в парах порівняйте школу в Римській імперії із сучасною. Які наукові знання розвивалися в Римській державі? Заповніть у зошитах таблицю.</p>	<p>Тема. <i>«Культура давнього Риму»</i></p> <p>Роздивіться портрети та прочитайте уривки з твору Светонія «Життя дванадцяти Цезарів». Доберіть до кожного скульптурного портрета уривок, який стосується зображеного історичного діяча. Зробіть висновок про особливості римського скульптурного портрета.</p> <p>Прочитайте текст, роздивіться ілюстрації архітектурних споруд та установіть відповідність між назвами та зображеннями, одним-двома реченнями поясніть призначення споруд.</p> <p>Працюючи в парах, дайте відповідь на питання «Які відкриття дали змогу будівельникам зводити надзвичайно складні за архітектурною конструкцією споруди? Наведіть приклади будівель, у яких використано арки та аркади.</p>

Отже, автори підручників пропонують різноманітні форми роботи з історичними джерелами, які допомагають учням зрозуміти, як жили люди у той чи інший історичний час, відчутти характер певної епохи.

У 2016-2017 навчальному році були введені практичні заняття у програми з історії України та з всесвітньої історії для 10 – 11 класів. Вчителям рекомендовано організувати роботу школярів над творчими проектами. В ході виконання проектів учні можуть використовувати фотографії з сімейних архівів, матеріали шкільних та місцевих краєзнавчих, етнографічних музеїв, записувати спогади очевидців подій, створювати мультимедійні презентації, відеофільми тощо.

Така самостійна пошукова робота учнів сприяє поглибленню та систематизації їхніх знань, формує вміння висловлювати власну точку зору, обґрунтовувати власні оцінки подій і явищ.

Якою має бути структура практичного заняття на уроках з історії?

На першому, *вступному етапі* вчитель здійснює активізацію пізнавальної діяльності учнів, застосовує прийоми, що сприяють повторенню та узагальненню основних фактів та понять, необхідних для виконання практичної роботи. Якщо, учні мали підготувати вдома певні матеріали до практичного заняття, то вчитель перевіряє їх готовність до презентації на уроці. Далі відбувається оголошення теми, очікуваних результатів практичного заняття, а також у якій формі (усній чи письмовій) будуть учні повідомляти результати своєї роботи наприкінці уроку.

Основний етап уроку має забезпечити сприймання, осмислення, нового матеріалу, а також застосування знань на практиці, тобто виконання індивідуальних, парних, групових завдань. Вчитель організовує роботу учнів з підручником, у якому є основні завдання для проведення практичного заняття. Після представлення учнями результатів своєї роботи відбувається перехід до підсумкового етапу уроку.

Підсумковий етап практичного заняття - це етап рефлексії пізнавальної діяльності учнів, на якому відбувається самоконтроль, самооцінка діяльності, внесення до неї змін та коректив. На цьому етапі уроку підводяться підсумки уроку, робиться акцент на досягнутих результатах «На сьогоднішньому уроці я навчився, мені було цікаво дізнатися, найважливішим для мене було...». Учні заповнюють таблиці самооцінювання та взаємооцінювання. Вчитель підводить підсумки уроку. Практичні заняття з історії – важливий чинник реалізації компетентнісного підходу у навчання. Вони є умовою самореалізації особистості учнів у навчанні, сприяють формуванню в учнів самостійності, наполегливості, пізнавальної активності.

Організація пізнавальної діяльності учнів на практичних заняттях з історії є сферою творчості кожного вчителя, адже він самостійно варіює матеріалом, на власний розсуд буде заняття, відбираючи форми, методи і засоби навчання. Проте на кожному уроці пізнавальна діяльність учнів має бути максимально активною. Організувати навчання потрібно таким чином, щоб кожен учень проявляв ініціативу й самостійність, творчо залучався до засвоєння навчального матеріалу, вчився слухати і говорити, формулювати власну думку доводити свою точку зору, аргументувати, дискутувати, будувати конструктивні стосунки з однокласниками.

Отже, практичні заняття з історії – важливий чинник реалізації компетентнісного підходу у навчання. Вони є умовою самореалізації особистості учнів у навчанні, сприяють формуванню в учнів самостійності, наполегливості, пізнавальної активності, інформаційної компетентності учнів.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Пометун О. Методика навчання історії в школі/ О. І Пометун, Г. О. Фрейман. –К.: Генеза, 2005. – 328 с.
3. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України (методичний посібник для учителів) / К. О. Баханов. – К. : Генеза, 1996. – 208 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів 5 – 9 класи. Історія України. Всесвітня історія. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 96 с.

5. Власов В. С. Методика проведення практичних занять у 6 класі. // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. – 2014. – № 9. – С.16 - 34.
6. Костюк І. А. Практичні заняття з історії як засіб розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок учнів. // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. – 2014. – № 1 – 2. – С. 6 – 8.
7. Малієнко Ю. Б. Практичні заняття в системі історичної освіти основної школи. Методичний коментар до програми 2012 року з історії для основної школи // Бібл. журналу «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання». – 2013. – № 5 – 6. – С.42 - 46.
8. Пометун О. І. Особливості уроку історії в 6 класі. // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. – 2014. – № 9. – С.8 - 15.
9. Пометун О.І., Малієнко Ю.Б. Викладання історії в 5-му класі. Посібник для вчителя // Бібліотека журналу «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання» . – К.: 2013 – № 3.
10. Пометун О. І. Всесвітня історія. Історія України: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів /О .І. Пометун, П. В. Мороз, Ю. Б Малієнко. - К.: Видавничий дім «Освіта», 2014. – 256 с.
11. Бандровський О. Г. Всесвітня історія. Історія України: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. Г. Бандровський, В. С. Власов. - К.:Генеза, 2014. – 272 с.